

Žo Langerová

Žila jsem PROSTOR
s oddaným
komunistou

Československo – můj osud 1934–1968

Žo Langerová

Žila jsem s oddaným komunistou
Československo – můj osud 1934–1968

PROSTOR

Žo Langerová

Žila jsem s oddaným komunistou

Československo – můj osud 1934–1968

přeložil Josef Moník

PROSTOR | PRAHA | 2017

First published in English as *Convictions* by André Deutsch Limited, 1979

Copyright © 1979 by Jo Langer

Czech edition © PROSTOR, 2017

Translation © Josef Moník, 2017

Epilogue © Agneša Kalinová, 2007

ISBN 9788072603565

Knihu finančně podpořilo
Ministerstvo kultury České republiky

Elizabeth a Brianu Hendersonovým

Úvodem

Tato kniha sestává z textů, které jsem napsala v Československu během krátkého pražského jara, některých písemností z padesátých let, úryvků z deníku, který jsem si vedla zamlada v Budapešti, a také z materiálů napsaných po mém útěku ve Švédsku.

Uprchla jsem z Československa v srpnu 1968, pět dní po sovětské invazi. A i když cesta z Bratislavy, kde jsme bydlely, na rakouské hranice netrvá déle než něco přes půl hodiny, měly jsme toho dne s mladší dcerou pocit, že je mnohem delší, protože silnice byla lemovaná sovětskými tanky. Okupanti nás naštěstí nechali projet, naši pohraničníci byli dosud přívětiví a Rakušané se na nic neptali.

Věřily jsme, že účel cesty nebude tak nápadný, když nepovezeme auto plné kufrů, proto jsme s sebou vzaly jenom dvě malé tašky. Do té své jsem nacpala na stroji psané texty, novinové články, poznámky a většinu dopisů, které jsme si vyměňovali s manželem během těch deseti let, jež strávil ve vězení. Nechávaly jsme za sebou hodně a netušily jsme, co nás v exilu čeká, ale jakmile jsme překročily hranici, dostavil se pocit štěstí. Měla jsem s sebou dceru a svoje písemnosti; na ničem jiném nezáleželo.

Tvrdé lavice, lidé namačkaní na sebe. Dusivý zápach nemytých těl a nestráveného levného pití. Světla nesvíí. Buď jsou rozbitá, nebo je zhasl někdo, kdo nemá potřebu si během dlouhé cesty číst. Někdo, kdo k tomu má dost sebevědomí, a musí to tedy být člověk v jistém postavení, se kterým je lépe se v nočním rychlíku z Prahy do Bratislavy nehádat. Píše se rok 1951.

Horko je nesnesitelné, okna jsou těsně zavřená. Začíná se mi dělat zle, ale bojím se někoho požádat, aby vyvětral. Bojím se, protože jsem sama. Jsem sice natěsnaná v chumlu podobných tvorů, kteří tu něco drmolí, nadávají, potí se a chrápou, ale přitom jsem naprosto sama ve svém vlastním, neskutečném světě. Jako důkaz života a skutečnosti slyším kňourat malé dítě, ale i ono patří do jiného světa. Do jejich světa, kde se mohou udát dobré, špatné, dokonce i nečekané věci, všechny ale tak nějak v rámci možného. V tom mém se stalo něco nemožného, absolutně nelogického a nemyslitelného.

Mám žízeň. Musím aspoň vstát a protáhnout se. Ale kdybych začala mluvit se sousedy, mohla bych se rozbřečet, nebo dokonce prozradit svoje tajemství. V šeru jim nevidím do tváře. Toužím po nějaké komunikaci, ale sebemenší náznak pochopení od jednoho by nejspíš vyvolal reakce ostatních, a to by bylo ještě horší. Jediný tvor, kterému bych se mohla svěřit, je to miminko. Miminka nečtou noviny.

Muž vedle mě mi položí ruku na koleno. Co se tak k sobě malinko přitulit, paninko? Je mi zle od žaludku, zmocňuje se mě panika. Klopýtám poslepu přes nohy, sukně a košíky

venkovanek do uličky. Jediná, mouchami zadělaná žárovka tu vrhá špinavě žluté světlo na lidi svalené na rancích či napůl natažené na podlaze. Tihle mají alespoň nějaké tváře. Přitisknu čelo na okno. Jiskry od lokomotivy létají v souvislém sledu. Potom začínají blednout, obloha šedne nastávajícím rozbřeskem. U mých nohou se budí nějaký mládenec, pohlédne na mě s ospalým, ale povzbudivým výrazem. „Pane Bože, to je cesta! Ale už tam budeme. Taky jedete domů?“ Ano, jedu domů. Ze služební cesty do Prahy, která měla trvat měsíc. Pro mě skončila za čtyři dny. Pozdě večer volal švagr, aby mi oznámil, že můj muž Oskar byl zatčen. Řekla jsem, že přijedu. Oba jsme několik vteřin drželi telefon v naprostém tichu, potom zavěsil. O telefonu se vědělo, že je to zákeřná, vražedná bestie.

Kolegové, kteří se mnou byli na služebním pobytu, slíbili, že mi zabalí kufr a pošlou ho za mnou. Jeden z nich zavolal taxík a pomohl mi stihnout noční vlak. Šok, zvědavost, soucit, ochota, slzavá objetí, to ano. Slovo pomálu. Hlavně nic nekomentovat. Když volal švagr, bylo nás v hotelovém pokoji šest, samí dobří přátelé. Ale v takové chvíli a v takové době – kdo by si troufal věřit pěti jiným lidem? Kdo by si ostatně troufal věřit byt jenom stěnám hotelového pokoje?

Došlo k tomu čtyři roky poté, co jsme se vrátili z Ameriky. Patřili jsme k těm nemnoha šťastlivcům, kterým se podařilo uprchnout v roce 1938, po anšlusu, když už byli na druhé straně Dunaje Němci. Zpočátku pro mě Amerika představovala útočiště a spásu, ale byla mi cizí, těžko jsem si zvykala. Během osmi let se mi postupně stala domovem v dobrém i zlém, vyrůstala tu jako Američanka moje dcera, v době emigrace byla teprve malé dítě. Pro Oskara, který byl zarytý komunista a Slovák se steskem po domově, byla Amerika nanejvýš místem přechodného exilu, který je nutné mrzutě přečkat, než skončí válka, aby pak mohl veškerý svůj talent a víru věnovat službě vlasti, kde bude pomáhat při budování té nejlepší formy socialismu.

Když válka konečně skončila, začali vyhnanci v Americe

dostávat první zprávy o svých blízkých doma. Zpočátku žádné dopisy, jen krátká oznámení přes Červený kříž, publikovaná v abecedním pořadí v cizojazyčných novinách. Prohlížela jsem denně maďarské listy – jsem rozená Maďarka –, připravená na nejhorší. I tak jsem doufala, střídavě se uklidňovala a zase děsila, protože moje jméno v nich nebylo. Když se nakonec objevilo na telegramu od přeživšího strýce, matčina bratra, byla jsem už tak otupělá hrůzami, které se mezitím dozvěděli ostatní, že má reakce na zprávu nebyla zdaleka úměrná obsahu.

„Matka spáchala sebevraždu krátce před osvobozením, bratr Károly zahynul na frontě v trestném oddílu v SSSR, jeho manželka po návratu z koncentráku hledá děti, strýček Evžen, jeho žena, dcera, vnuk zastřeleni doma, bratranec György zabit při Szálasiho pogromu. Je mi to líto. Doufám, že se máš dobře. Napiš. Kornél.“

Ve stejnou dobu začaly přicházet dopisy od přeživších příbuzných manžela. Jeho rodiče zahynuli v koncentračním táboře Terezín. Nejstarší sestra s manželem a jejich dvě krásné dcerušky byli zplynováni v Osvětimi. Sedmnáctiletý synovec bojoval a padl ve Slovenském národním povstání. Mladší bratr paradoxně přežil, protože byl v době nejhorších transportů zrovna ve vězení za komunistickou činnost. Podařilo se mu z vězení utéct, připojil se k partyzánům a nyní byl vysokým důstojníkem a šéfredaktorem armádního deníku. Dalšímu bratrovi a sestře s rodinami se podařilo ukrýt v horách, kde je živili obětaví, jindy zase úplatní vesničané. Bratrovy dopisy přetékal nadějemi, plány a nadšením.

Pak přišel dopis od strany. Volala manžela domů. Potřebovali ho jako talentovaného ekonoma a spolehlivého soudruha, kterému je možné věřit. Dopis podepsal Karol Bacílek. Ten se měl stát o pár let později šéfem Státní bezpečnosti, což mu poskytlo privilegium předat do rukou kata jedenáct z nejbližších a spoustu méně známých starých soudruhů.

Pokud šlo o mě, neměla jsem nikoho, kdo by mě zval z Ameriky domů. Po osmi letech jsem se tu cítila méně cizinkou

než na Slovensku, kde jsem prožila jenom tři roky na začátku manželství, krátce po svých dvacetínách. Krom toho jsem už mluvila anglicky, kdežto slovensky jsem uměla jen pár slov. Taky jsem měla ráda svou práci. Po dvou letech práce ser-vírky, po večerních kurzech a několika mizerně placených kancelářských místech jsem si našla práci jako sekretářka zrzavého židovského samouka, který vlastnil veliké knihku-pectví na Michigan Avenue v Chicagu, a když v roce 1944 přesunul podnik do New Yorku, šli jsme s ním.

Zákazníky byli hlavně sběratelé prvních vydání a jiných vzácných knih, obchodování se vedlo z větší části na zákla-dě poštovních objednávek. Nadmíru šikovně ho stimulova-la záplava dlouhých, výtečně napsaných a na pohled veli-ce osobních dopisů – ve skutečnosti se jednalo stále o jeden a týž dopis odesílaný s malými změnami zákazníkům po ce-lé zemi. Byl to takový podvůdek, ale nevinný, inteligentní, zábavný, kterého jsem se ráda účastnila. Můj šéf Ben přišel do Států jako dítě z Litvy. Už odmala se musel starat sám o sebe, a než aby chodil do školy, utíral prach na poličkách v knihkupectví. Musel asi mnohem víc číst než utírat prach, protože když jsem ho poznala jako muže ve středním věku, znal zpaměti většinu Shakespearových her a neuvěřitelné množství klasické i moderní literatury. Byla to spíše jeho fantastická paměť než tvůrčí duch, díky které psal tak dobré dopisy. Dokonce i katalogy, které jsme vydávali, připomína-ly více literární eseje než běžné informace o tom, co máme na prodej. Posílali jsme sběratelům opravdu vzácné knihy, ale lehkověrným bohatým rádoby intelektuálům, které Ben okouznil, i balíky víceméně bezcenného braku koupeného v aukcích na váhu. Dokonce jsme vydávali poezii (a dobře placenou), kterou psaly movité starší dámy. Tyhle krásně vá-zané svazečky jsme přidávali do zásilek na dobírku zákazní-kům, kteří byli natolik okouzleni Benovými dopisy, že je ode-bírali a platili, aniž by je kdy vrátili (natož četli). Na druhou stranu jsme posílali i množství balíčků vojákům uvízlým na nějakých příšerných základnách, na Islandu či v ještě drsněj-ších končinách, a psali jsme jim dlouhé povzbuzující epistoly

plné citátů, drbů z domova a nemravných rýmovaček. Ben byl v Chicagu známý tím, že si barvil košile všemi barvami duhového spektra, jakož i jinými výstřednostmi a to všechno přitahovalo lidi do obchodu. Jakmile byli jednou uvnitř, bylo jisté, že je umluví, aby si něco koupili. Některá odpoledne u nás bývaly autogramiády s autory, a to jsem podávala čaj. Byli u nás Christopher Morley, Richard Wright a také Henry Miller – ale ten nic nepodepisoval, protože jeho knihy byly zakázané. Přicházel docela často. Nevím, jestli byli opravdu přátelé, nebo jestli ho Ben jenom znal jako literárního génia. Nikdy mi to neřekl a těch několik propašovaných výtisků *Obratníku Raka*, které jsme měli, se posílalo na zápůjčku zákazníkům, kteří figurovali na našem žánrovém seznamu pod písmenem P jako pornografie. Ben rád poznamenával, že to byl on, kdo objevil Johna Steinbecka a našel pro něj vydavatele. Kdo ví. Ze všech jeho historek mohlo zrovna na téhle být zrnko pravdy. Ben byl, Pánbůh odpust', podvodník v mnoha směrech, ale neškodný; a nejlepší šéf, jakého jsem kdy měla. Byl také diabetik a pomalu se upíjel k smrti. Když byl střízlivý, nemohl diktovat.

Ve čtvrtek jsem měla volno. Ale ve středu jsem musela zůstat, i když zákazníci a ostatní personál už odešli. Ben postavil na stůl láhev ginu (pokaždé to byl gin a nikdy mi nedal ani kapku) a začal diktovat. Kolem půlnoci si vyndal horní snímatelnou zubní náhradu. Kolem druhé ráno byla láhev prázdná a spodní protéza byla venku taky. Tou dobou už jsem sotva rozuměla tomu, co blábolí, ale to mě znervózňovalo jen zpočátku, když jsem u něj začínala. Později už jsem věděla dost na to, abych psala sama, podle vlastního uvážení, co by asi napsal on, a měli jsme tichou dohodu, že mohu přidat pasáže v jeho stylu vyjadřující zvláštní úctu nebo náklonnost k adresátovi. Do další středy jsem nanečisto třídila a dopisovala texty podle poznámek, které jsem si udělala. Výsledné dopisy se potom rozdělily s menšími úpravami pro jednotlivé adresáty děvčatům, která je přepsala na stroji a odeslala do nejbzdálenějších koutů Ameriky zákazníkům, kteří jak jsme doufali, se nikdy nepotkají, aby si je mohli porovnat.

Jakmile byla láhev prázdná a poznámkový blok plný, uložila jsem zubní protézy do obálky a Bena do taxíku a dopravila ho bezpečně k jeho manželce. Poté jsem měla dovoleno na jeho náklady použít taxík k cestě domů.

Milovala jsem tu obrovskou místnost s vysokými regály a stále se měnícími řadami více než čtyřiceti tisíc knih. Vytvářely něco jako ochranný štít mezi mnou a tím cizím, drsným a tvrdým Chicagem, kterému jsem jako nově příchozí musela čelit.

Když jsme přijeli do USA, dosahovala nezaměstnanost osmi milionů. Neměla jsem žádnou speciální kvalifikaci a můj muž neuměl anglicky. Přivezli jsme si nějaký nábytek, ale veškeré peníze jsme získali za propašovaný diamant zakoupený pro tyto účely, který jsme prodali v Paříži, kde byl ovšem trh podobným zbožím zaplaven. Nutně jsme potřebovali začít vydělávat. Příbuzní, kteří nám poslali „místopřísežné prohlášení“, se měli dobře, ale nebyli vyloženě bohatí, a my jsme od nich nechtěli nic než radu. Podle nich by pro začátek bylo nejlepší, kdyby se manžel naučil nějakému řemeslu a já, protože znám řeči, bych mohla jít prodávat. A tak můj muž zkoušel vždycky jednou za čtrnáct dnů něco vyrobit a já jsem chodila dům od domu, z jednoho salonu krásy do druhého, pokaždé s novými vzorky v malém kufříku, aniž bych kdy něco prodala. Ani jeden jsme k tomu naprosto neměli vlohy. Když na to vzpomínám, nedokážu říct, jestli to všechno bylo k smíchu nebo k pláči, nejspíš obojí.

Důvodem mojí beznadějně neschopnosti něco prodat bylo mé pevné přesvědčení, že pokud lidé, kterým jsem nabízela pudřenky, časopisy, kartáče či cokoli jiného, tyhle věci opravdu potřebují, tak už je dávno mají. A pokud je neměli, pak je evidentně nepotřebují. Byla jsem neznalá řeči podomního obchodu a couvala jsem před prvním pochybovačným pohledem případného kupce ještě dřív, než stačil říct, že nic nechce. Konec téhle kariéry nastal, když jsem roznášela vzorky nevzhledných stolních lampiček, které jsem měla prodávat do hotelů. Hned první den, který byl i dnem posledním, jsem

si vybrala slibně vyhlížející hotel a vešla hlavním vchodem. Protože jsem měla kufr a vypadala spíš jako dáma než jako ubohý obtížný hmyz (což byl pocit, který jsem ze sebe měla), přiběhl ke mně hotelový sluha, popadl moje vzorky a vedl mě rovnou k recepčnímu pultu. Pohled na to, kterak portýrovi mizí vznešený, slavnostní výraz z tváře, sotva jsem začala se svým výkladem, byl vyvrcholením nesčetných měsíců mého ponížení. Skončila jsem na nejbližší toaletě, kde jsem se dosyta vybrečela. Dodnes jsem ducha obchodního cestujícího nepochopila; a přitom všechno evidentně spočívá v prodávání a nakupování hromady věcí, které nikdo nepotřebuje.

Víc se mi dařilo jako servírce. Bylo to namáhavější pro nohy, ale jednodušší pro hlavu. Tou dobou pracoval muž jako děvče pro všechno v obchodě svého bratrance a pomalu si osvojoval angličtinu. Já měla noční směny a přes den se starala o malou Zuzku. Bylo to vyčerpávající. Jak jsem poznávala řemeslo a jeho taje, začala jsem časem vydělávat dost na to, abych zaplatila mateřskou školku, ale pracovala jsem dál i v noci, protože opilí noční hosté a řidiči nákladáků po ránu dávali větší spropitné než úředníci u oběda. Nevím, jak jsou na tom servírky ve Státech dneska, ale tehdy byl samotný plat tak malý, že představoval jen zlomek jinak slušného příjmu. Museli jste vědět, jak si vysloužit spropitné. Zpočátku jsem byla pochopitelně nejistá a vystrašená, chtěla jsem každému vyhovět a kdekdo mě honil, jak chtěl, a já se nechala snadno využívat, celá vyplašená z hulvátských šéfů a oplzlých narážek zákazníků. Musela jsem se naučit spouště věcí, které vás ve škole nenaučí. Trvalo mi nějakou dobu, než jsem pochopila, že je třeba podplácet kuchaře, pokud od nich něco chcete, rychlá obsluha pak přináší spropitné. Tohle byl bludný, ale i lukrativní kruh, který nebylo možné ignorovat ani obejít. Někteří z kuchařů mě straší ve snech dodnes. Většinou to byli velcí a tlustí postarší muži ze Středomoří a z toho či onoho důvodu byli všichni hysteričtí zuřivci. Asi to způsoboval stres, horko a výpary. Měli brunátné, zpočtené tváře, v rukou dlouhé ostré nože, kterými rozčileně máchali, a hulákali a nadávali na servírky, na pomocníky a na

život obecně tím nejsprostším myslitelným jazykem. Možná jsem si je pod dojmem té horké páchnoucí kuchyně spojovала s peklem, když jsem tam tak přibíhala z ledově klimatizované čistoty jídelny, abych na ně vykřikovala objednávky.

Měla jsem ráda kuchaře, co dělali sendviče. To byli většinou kouzelní, krásní a usměvaví mladí Latinoameričané. V jedné kuchyni vytočili jednoho z těch citlivých mladíků přímo před mýma očima. Dobře si vybavuji, jakou jsem k němu při téhle nezapomenutelné příležitosti pocítila lásku a náklonnost. Malým okénkem na něj ječela tlupa holek, jedna přes druhou, něco jako: „Šunku s tmavým chlebem a se salátem, ne, bez, do toasteru, dva salámy, tenký s bílým chlebem, bez okurčiček, rychle, já tu byla první, tři lososy s tmavým toastem, bez másla, pospěš si, slyšíš, tři smažená vejce, obrať je, ne tak, jen aby netekla, Pepito, kam zíráš, slyšíš mě...“ Pepito dál pracoval, ale třásl se. Najednou vyrazil výkřik, který mohl znamenat smích i vzlyk, pak vyhodil tác plný sendvičů do vzduchu, a když spadly na zem, začal po nich divoce dupat. Plně jsem ho chápala a zároveň jsem mu záviděla. Mně rodinná výchova zapovídala podléhat hysterii. Ta jeho ne, takže to pro něj muselo znamenat obrovskou úlevu, kterou bych já bývala tolik potřebovala.

Tou dobou jsem už byla zocelená a schopná servírka, ale nešťastná manželka. Manžel před odchodem doma dosáhl v nezvykle nízkém věku dost vysokého postavení a zvykl si na to, že si ho váží kolegové v práci, jeho političtí přátelé i já, ale teď se protloukal od jednoho špatně placeného manuálního zaměstnání k druhému a rychle ztrácel sebeúctu. Jako muž slova byl příliš hrdý, než aby mluvil začátečnickou angličtinou, takže se rozhodl nemluvit vůbec, pokud bylo třeba dorozumět se anglicky. A ostatním utečencům se vyhýbal, protože se z nich v jeho očích stali většinou opovržením hodné bytosti, které se snažily asimilovat a byly posedlé honbou za dolarem. Začal být nedůtklivý a protivný, lhostejný k dítěti a kritický ke mně, neustále poukazoval na prach pod postelí a na očka na bramborách, přestože věděl, jak jsem utahaná a jak málo mám zkušeností s vařením a vedením domácnosti.

Napětí mezi námi vznikalo i v oblasti, ve které dříve panovala naprostá shoda. Měli jsme kupříkladu několik německých přátel, členů komunistické strany, které nacisté odsoudili k smrti a kterým jsme pomáhali najít úkryt a poskytovali jídlo, když pobývali ilegálně v Československu. Těm se podařilo utéct do Anglie. Na začátku války jsem s nimi udržovala písemný styk. Pak došlo k podepsání paktu Molotov-Ribbentrop. Nad moskevským letištěm zavlála vlajka s hákovým křížem a Rusové předali nejlepší členy Komunistické strany Německa gestapu. Naši pochopitelně znechucení přátelé se rozhodli z komunistické strany vystoupit – a můj muž mi zakázal si s nimi nadále psát. Vysmíval se také knihám, ze kterých mi běhal mráz po zádech a které mě nutily se zamyslet: záznamům o moskevských procesech ve třicátých letech, jež byly v Americe k dostání. Ty odmítal jako primitivní a lživou kapitalistickou propagandu. Zatímco já jsem začala podezírat sovětské Rusko, že není tou Utopií, ve kterou jsme oba věřili, on zůstával pevně oddaný myšlence ruského socialismu.

I tak byl stranickými excesy otrěsený více, než byl ochoten přiznat, a ve volném čase začal psát články, které je ospravedlňovaly. Slovenské komunistické noviny v New Yorku je rády publikovaly, ale nemohly si dovolit za ně platit. Oskar trávil celé večery politickým schůzováním s místními soudruhy ze Slovenska a moje rozhořčení o to více rostlo.

To neznamená, že bych vyjadřovala, či dokonce cítila vyloženou nechuť k Oskarovým politickým názorům. Naopak, byla bych bývala ráda, kdyby mě zbavil mých pochybností. Manžela jsem milovala, obdivovala jsem jeho neochvějnost a styděla jsem se za svůj buržoazní původ, takže pokud mě přepadly nepříjemné myšlenky, snažila jsem se je potlačit a neobtěžovat ho trapnými otázkami. Všechno bylo snadnější, když se nenáviděná imperialistická válka změnila v ohromný boj o matičku Rus. Měla-li jsem volit mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem, pak jsem nemohla než stát na straně toho druhého. Nemohu však tvrdit, že by ze mě mé snahy sdílet mužovy názory udělaly milující manželku.

Nejenže jsem byla přepracovaná, ale byla jsem intelektuálně

a společensky stejně tak zklamaná jako on, toužila jsem po knihách a blízkých přátelích a zoufale jsem potřebovala odpočinek. Pravda, byla jsem živitelka rodiny – a ještě jsem to rozmazávala. Dala jsem Oskarovi jasně najevo, že čas, který on tráví psaním neplacených článků a na schůzích, ubíhá „zadarmo“, protože se nestará o ženu a dítě; že odmítá ostatní uprchlíky jen proto, že ti, kteří se doopravdy starají o rodinu, si žijí líp. Řekla jsem mu, že půjde-li to takhle dál, nikdy se nenaučí pořádně anglicky, aby si sehnal slušnou práci. Zkrátka jsem dělala vše pro to, abych ho utvrdila v přesvědčení, že selhal. Jídlo, které jsem doma vařila, pak nebylo často nic než mizerná šlichta, zejména když mě jeho chování odrazovalo od toho, abych se aspoň pokusila naučit se vařit lépe.

Přesunula jsem si postel do Zuzčína pokoje a trávila noci čekáním, až ke mně přijde nebo až mě zavolá zpátky. Doufala jsem, že se dáme dohromady a budeme zase pár jako dřív. Nepřišel ani mě nezavolal. Ležel za zavřenými dveřmi ve vedlejší místnosti a trápily ho stejné myšlenky a naděje – to mi ale řekl později, v den, kdy byl napaden Pearl Harbor a Amerika vstoupila do války.

Došlo k tomu jen dvacet čtyři hodin poté, co jsme se dohodli, že bude nejlepší žít nějakou dobu odděleně. Navrhla jsem, že se odstěhuji do Kalifornie. Jako číšnice užívím sebe i dítě docela dobře, on se zbaví mé vyčítavé přítomnosti a péče o domácnost a já se zbavím chicagského podnebí, ze kterého jsem byla věčně nemocná. Souhlasil, načež jsme si slíbili, že se dáme dohromady, jakmile se na to zase budeme cítit. V den napadení Pearl Harboru jsme si však padli do náručí a sedíce na okraji postýlky našeho spícího dítěte jsme si slíbili, že to zkusíme znovu tady a teď, že jeden pro druhého uděláme, co bude v našich silách, a že zůstaneme spolu. V dobrém i zlém jsme spolu opravdu zůstali.

Zvykla jsem si na Ameriku snadněji než Oskar, ale procházka růžovým sadem to nebyla. Pro Středoevropana bylo těžké zvyknout si na chicagský exil a skoro nemožné mít ho rád. Člověk má tendenci zapomínat na špatné věci a vzpomínat

spíš na ty dobré, zejména když se to týká země, která mu zachránila život, a mé vzpomínky kromě toho ovlivnilo srovnání s následujícími roky v Československu; ale přesto, když listuji deníkem, který jsem si tu a tam vedla, nacházím v něm vedle těžkostí se sháněním obživy a našich osobních problémů spoustu dalších otřesů.

Za prvé, jako přistěhovalci jsme byli anachronismus. Dávno před naším příchodem se tu rozkládaly lány panenské půdy čekající na ochotné ruce, které by je obdělaly. Přes noc vyrůstaly továrny a volaly po lidských pažích a mozcích, které je budou udržovat v chodu. Čekaly tu budoucí doly, jež bylo třeba vykopat, železniční koleje, které měly být položeny, a mrakodrapy, které se měly postavit. Bědní lidé z celého světa přicházeli a nacházeli tu uplatnění. Zpočátku to měli těžké, někteří si vedli dobře, jiní ne, ale ti, kteří opravdu chtěli a uměli pracovat, tu své místo našli. Lidé si ze zelenáčů utahovali, ale nikdo je neposílal domů. Kdežto my, imigranti, jsme se tu cítili nevítaní. Existoval tady historický rozpor, co se týče našeho příchodu a toho, jak jsme byli přijímáni. Jak jednou zvolal netrpělivě nad špagetami jeden z mých dlouhodobých zákazníků: „Uprchlíci! Co jste to za lidi, že si furt stěžujete? My bejvali jenom přistěhovalci a greenhorni, ale stačilo nám to...!“

Když jsme do Ameriky přijeli, miliony lidí byly bez práce. Země se potýkala se stejnými problémy, jaké vyvolaly válku v Evropě, a její následná, krví potřísněná prosperita neměla mít dlouhého trvání. Z dámy na Bedloe's Islandu se stávala dozorkyně a děti, které byla nucena přijmout, se cítily spíš jako trpění spratkové. Dostí komické bylo, že titíž Američané, kteří nás ze sebemenšího důvodu posílali zpět, odkud jsme přitáhli, se stejně rychle pohoršovali při podezření, že jsou snad mezi námi i tací, kteří si jejich země cení jen jako dočasného útočiště.

Můj první dojem z Chicaga byl kouř, mraky, špína a depresivní davy lidí, kteří zběsile někam spěchali a byli viditelně mrzutí, našťvaní nebo opilí. Dlouho se nám zdálo, jako bychom pokaždé říkali nesprávné věci v nesprávnou

dobu nesprávné osobě; nemístná byla i naše gesta. Ve vztahu k místním lidem jsme se potáceli mezi dvěma krajnostmi – namyšleností (jsou to všechno neotesaní idioti) a komplexem méněcennosti (ti hlupáci jsme my). Nacházeli jsme se na cizí planetě. Většina z mých poznámek a nářků na Ameriku, jaká nám tehdy připadala, mi dnes pochopitelně přijde směšná. Hrubost a šedivá uniformita domů, oblbující řvavé reklamy, nevkusné billboardy hyzdící města i venkov, nevychované děti, masově vyráběná nechutná jídla, která lidé hltali vestoje, kulturní a estetická vulgarita komiksů, mladé ženy opíjející se na veřejnosti, adolescenti, kteří trávili po škole celá odpoledne v kině, místo aby četli dobré knihy, rasová a národnostní nevráživost, nadávky – to všechno mezitím dorazilo i do Evropy, zatímco Amerika jako by si osvojila něco z předností evropského života, který jsme tehdy tak postrádali.

Já jsem se přizpůsobila snadněji než manžel, protože jsem nakonec sehnala práci, která mě bavila, a navíc jsem zažívala momenty intenzivního štěstí s dobře prospívajícím dítětem. Ale když začaly docházet zprávy o nacistických zvěrstvech, něco se ve mně zhroutilo. To už jsme byli v New Yorku, což bylo oproti Chicagu velké zlepšení. Oskar pracoval jako účetní, měli jsme slušné živobytí a mír se blížil – a já se najednou ocitla na pokraji šílenství. Mučila jsem se utkvělou představou, že si od nás osud vyžádá nějakou strašnou cenu za to, že si žijeme poměrně bezpečně a spokojeně. Den co den jsem se cestou domů strachovala, že najdu dceru smrtelně nemocnou nebo mrtvou. V noci jsem tohle všechno a v horším vydání prožívala ve snech, ze kterých jsem se budila zalitá studeným potem, jen abych pak probuzená ležela s hrůzou v srdci a s myšlenkami horšími, než byly ony noční můry. V práci se mi před očima zjevovaly černé, čím dál větší skvrny, a když jsem se probudila ve tmě, neodvažovala jsem se rozsvítit, abych nezjistila, že už jsem slepá. Hlavu, srdce a krk mi čím dál silněji svíralo železné okruží. V naději i ze strachu, že tyto stavy musejí mít nějakou fyzickou příčinu, jsem navštívila několik lékařů. Žádný z nich ale nezjistil nic znepokojujícího,

snad jen že bych si měla odpočinout a možná vyhledat pomoc psychiatra.

Zašla jsem tedy k psychiatrovi a zaplatila mu za hodinu tolik, co jsem vydělala za týden. Řekla jsem mu, že když slyším zvuk blížícího se letadla, přeju si, aby to byl bombardér, který nás zabije. Zeptala jsem se ho, proč když jiní jsou chladnokrevně vražděni, my si tu žijeme bezpečně jen proto, že nám manželův bratranec před lety poslal kousek papíru, potvrzení, o které ho nikdo nežádal, jako vzpomínku na svou návštěvu v Evropě a protože ke mně (a já k němu) cítil erotickou přitažlivost. Doktor mě půl hodiny poslouchal a potom se zeptal, jestli jsem měla nějaké předmanželské nebo mimomanželské milostné zálety či zkušenosti. Odpověděla jsem, že ano, ale že od té doby, co začala válka, mě manželský i mimomanželský sex přestal zajímat. Sex přináší potěšení, a jak bych si mohla něco takového dopřávat, když bych správně měla být s ostatními, v bombardovaných městech a v koncentračních táborech. Zaměřil se pak na mého muže. Opakovaně jsem ho ujistila, že s mým mužem je všechno v pořádku. Že v tomto směru je to jen jeho naprostá normalnost, co bych mu snad mohla vyčítat a co bylo příčinou mých někdejších mimomanželských styků. Psychiatr mi poradil, abych si pořídila milence.

Nemělo smysl dále utrácet peníze. Ukončila jsem naše sezení a šla domů slepá, dusící se a napůl odsouzená k životu v temné cele, kterou jsem si sama vystavěla.

Kolem Vánoc začaly přicházet zprávy o vítězstvích na frontě. Byli jsme šťastní, že bylo zabito dvacet tisíc Němců. Těšilo nás, že bylo svrženo tolik a tolik tisíc bomb na Berlín, Drážďany a další města. Muselo se tohle stát s našimi morálními hodnotami, aby se na Zemi mohly vrátit „mír a dobrá vůle“?

S obrovským úsilím jsem dále nějak dokázala předstírat, že žiji. Oznámení od Červeného kříže mnou ani neotřásl, ani moc nebolelo, jak by se dalo předpokládat u normálního člověka. Byl to jen kamínek zapadající do hrůz, ve kterých jsem beztak žila uvnitř své cely. Byla jsem vinná, lidstvo na obou stranách fronty bylo vinné. Boží neexistence,

či Boží vina byly teď jistější než kdy předtím. Ale protože jsem neumřela, bylo mi nakonec líp. Na stěnách vězeňské cely se začaly objevovat světlejší flíčky, které propouštěly občasné sluneční paprsky. Z náhlého popudu, k radosti dcerušky a Oskarově nelibosti jsem koupila štěně kokršpaněla. Stálo jenom pět dolarů, protože se mu ocas kroutil proti všem pravidlům jeho rasy. A právě Blackieho oči, jeho nevinnost a oddanost ve mně probudily mrtvé emoce; když sežral kus mého puntíkovaného županu a vykonal potřebu na koberci, poprvé jsem se zasmála. Bydleli jsme na nejsevernějším výběžku Manhattanu a díky povinnému venčení štěněte jsme objevili blízké Washington Heights, Inwood Hill Park, Fort Tryon Park s Cloisters a kouzelný pohled přes řeku na Palisády. Blackieho nevinné oči mě přiměly brát Zuzku do zoo v Central Parku. Tady jsme trávily dlouhé hodiny, Zuzka na kolečkových bruslích, s míčem a švihadlem a já v tichém zamyšleném rozhovoru se zvířaty při hledání Boha; ne snad, že bych ho našla, ale naučila jsem se ho méně odmítat.

Vzpomínky na Blackieho, na jednorozce z krásného gobelínu v Cloisters a na zvířata v Central Parku byly pro Zuzku neoddelitelnou součástí nostalgických vzpomínek na její americké dětství. Znamenaly pro ni možná o to víc, že si je spojovala s pomalým vynořováním své matky z oné temné cely, a to právě v době, kdy se blížila věku, ve kterém se vztah matky s dítětem začíná měnit v přátelství dvou osob, které reagují, myslí a cítí podobně, mluví spolu jako rovný s rovným a jsou si najednou velice blízcí.

V době, kdy přišel dopis od strany a Oskar se začal zabývat plánováním návratu, jsme již měli americké občanství. Zuzka byla americké dítě a já, obklopená Benovými knížkami a přáteli z literárního prostředí, jsem se v Americe začínala cítit jako doma. Můj přízvuk dokonce dosáhl onoho stupně, kdy mě lidé, jejichž předkové nepřišli zrovna na Mayfloweru, občas považovali za Skotku. New York už byl tak trochu „nakažený“ Evropou. Byla tu vzrušující malá divadla, nové literární časopisy a díky vídeňským utečencům

i malé cukrárny s požitelnými zákusky a několika stolky, jež do jisté míry nahrazovaly kavárny, ve kterých jste mohli po středoevropském způsobu potkat přátele a řešit s nimi problémy světa. A k snídani jsme samozřejmě pili spoustu pomerančového džusu; když jsem o tom později v Československu vyprávěla, stala se z toho jen neuvěřitelná legenda o našem pobytu ve Spojených státech.

První polovina roku 1946 byla dobou nejistoty smíšené s nadějnými plány. V každodenním životě to znamenalo rozbitý zámek u dveří, ucpaný odtok v kuchyňském dřezu a jiné domácí mrzutosti, které jsme nechávali být, protože „stejně odjždíme“. Peníze se musely šetřit na cestu domů a na balíčky s jídlem pro rodinu a přátele. Odtok sice zapáchal a my jsme postupně prodali, co se dalo, ale pořád nebylo jisté, že odjedeme. Zdržela nás zpráva, kterou jsme dostali z první ruky – o pogromech, které začaly na Slovensku proti přeživším Židům, když se po návratu z táborů smrti nebo horských úkrytů dožadovali svého domova, ze kterého byli vyhnáni, a cenností, jež pro ně „uchovávali“ jejich ochotní sousedé. Viděla jsem v tom další z hromady hrozivých znamení toho, že válka byla k ničemu, ale můj muž to po prvním otřesu a povzbuzován četnými dopisy od bratra pochopil jen jako další důvod k návratu. Chtěl pomoci vybudovat socialismus, který ty pomýlené ubožáky napraví.

Byl to pomalý a bolestný proces, ale nakonec jsem ustoupila. Tou dobou jsem už měla pocit, že toho vím o Rusku dost, než abych si o něm dělala iluze, ale poznala jsem i Ameriku natolik, abych viděla propast mezi realitou a ideály jejích zakladatelů. Viděla jsem svět jako jeden velký chaos, ve kterém nic nemá své pravé jméno a kde zlo vždy a všude převáží nad dobrem. Říkala jsem si ale, že trpím duševní nemocí, a soudila jsem, že tyhle černé vize jsou možná jen projevem mých neuróz – jak jsem se naučila nazývat své pocity viny – a věcí s tím spojených. Jelikož jsem sama nadále bojovala s temnotou, připadala mi Oskarova víra jako světelná pochodeň hodná následování.

Nakonec nejedeme přece do Ruska, budeme žít v evropské

zemi, která před válkou, co se demokracie a sociální spravedlnosti týče, předčila Spojené státy. Ze všeho nejvíc jsem chtěla vidět manžela pracovat pro cíl, kterému věřil – aby se tak znovu stal tím mužem, kterým byl v době, kdy jsem ho začala milovat a vážit si ho. Tím, že se stane oním mužem, jakým byl předtím, mne znovu začne milovat takovou, jaká jsem, a naše manželství bude zachráněno. Navíc jsem si zoufale přála další dítě a doma bych si ho mohla dovolit. Co se hmotných těžkostí týče, byla jsem upřímně připravena spokojit se s jedním párem bot, pokud by to mělo znamenat, že nikdo nebude chodit bosý, a smířila jsem se i s tím, že náš moderní byt s ústředním topením a zabudovanou ledničkou na Manhattanu vyměníme za takový, kde budu chodit pro uhlí do sklepa, jen když to pomůže ostatním dostat se z chatrčí. Jestliže toto měl být socialismus, byla jsem pro. V důsledku jakési zvláštní logiky jsem také začala toužit po návratu do míst, kde byli moji nejbližší a nejdražší zavražděni, přestože jsem jim nemohla vrátit život, ani je pomstít. Budoucnost se zdála jakoby bezpečnější v místech, kde se ty hrůzy udály. Bylo méně pravděpodobné, že se budou opakovat tam, kde je lidé zažili, a nemohou je tak popřít ani ignorovat, jako to dělala většina Američanů.

Manžel odletěl napřed. My se Zuzkou jsme zůstaly další dva měsíce a čekaly na loď. Po plačtivém rozloučení s Blackiem, kterého jsme svěřily do dobrých rukou černého skladníka v knihkupectví, jsem se rozloučila s ostatními a nalodily jsme se na malou nákladní loď do Le Havru. Těch několik cestujících na palubě byli samí Francouzi vracející se domů. Kvůli minovému nebezpečí loď změnila kurz na Bordeaux a plavba trvala čtrnáct dní. To umožnilo dospělým i dětem, aby se sprátelili. Po dobrém obědě, probíhajícím v živém rozhovoru s vyprávěním vtipů a smíchem, jsem si uvědomila, že jsem se za všechny ty roky v Americe nikdy pořádně nezasmála, že jsem za celou tu dobu nezažila onen nakažlivý, bláznivý skupinový smích se slzami v očích, smích k popukání, jaký exploduje ve chvílích, kdy Evropané sedí u dobrého vína. Teď, když jsem ho znovu zažila, jsem si byla konečně jistá,

že jedeme domů. Když se na obzoru objevily první obrysy starého kontinentu, plakala jsem tiše s ostatními.

Na služební cestu, ze které mě odvolali domů v den zatčení mého manžela o pět let později, v létě 1951, jsme se s kolegyněmi vydávali s melancholickým pocitem. Poslali nás do Prahy vycvičit naše nástupce.

Od puče v únoru 1948 (následně rok co rok připomínaného povinnými průvody k oslavě Vítězného února a prvního dělnického prezidenta, velkého Klementa Gottwalda) procházelo celé naše národní hospodářství téměř nepřetržitým procesem organizace, reorganizace a re-reorganizace. Na žádném stupni nemohl být tento proces považován za ukončený a – k oprávněnému rozhořčení Slováků – se vše čím dál víc centralizovalo do Prahy. Bratislavskou pobočku zahraničního obchodu, ve které jsem pracovala, měl jako všechny ostatní podniky spolknout ústřední orgán. Náš odbor měl být prvním soustem na talíři.

Byl to ponižující úkol. Bratislavská pobočka pracovala dobře a s upřímným nasazením, vyváželi jsme slovenské dřevo a výrobky z něj. Konkrétně náš malý odbor vyvážel různé kartáče a košťata vyráběné z janovce, tradiční místní suroviny, které se těšily velké oblibě ve Švýcarsku a dalších západních státech s čistotnými hospodyňkami a tvrdou měnou. Já jsem prodávala kartáčky na zuby z velké zavedené továrny v Bratislavě, která je úspěšně vyvážela dávno před válkou. Starý značkový název byl světově známý, a tak se zdálo rozumné ho ponechat; leč značka „Koh-i-noor“ zaváněla královnami a kolonialismem, a stala se proto předmětem vášnivých sporů. Nakonec museli ti revolučnější soudruzi ve vedení kapitulovat před obchodními zájmy. Kartáčky Koh-i-noor byly, pravda, prozaický obchodní artikl, ale jejich vývoz byl chvályhodnou součástí zápasu o libry a franky, tak bolestně potřebné pro budování socialismu. Kromě toho zapichování barevných špendlíků do mapy nově dobytých destinací přinášelo jistý pocit romantiky a dobrodružství. Brzy jsem měla špendlíky

v tak vzdálených místech, jako je Malta, Madagaskar a Cejlon. Cítila jsem se uznávaná a spokojená, protože jsme v našem oddělení byli parta veselých spřízněných bláznů.

První šok přišel v prosinci, když mě vedoucí plánovacího oddělení vyzval, abych vypracovala tabulku, z níž bude patrné, kolik kartáčků na zuby (podle druhu štěteček, barvy atd.) hodlám dodat do Švýcarska, Anglie, na Maltu, Madagaskar a do dalších zemí v prvním pololetí příštího roku. Řekla jsem mu, že to nemohu dost dobře vědět, protože naši obchodní zástupci v nejrůznějších částech světa jsou obyčejní smrtelníci a jako takoví podléhají nemocem a úmrtím. Krom toho, jak jsem dobře věděla, ale nechtěla prozrazovat, jsou také vystaveni pokušení ze strany německé a japonské konkurence, jejíž emisáři je bohatě hostí a nalévají pitím. My jsme cestovat nemohli. I maďarské obchodní partnery jsme vídali jen zřídka, v opuštěné stodole v zemi nikoho, mezi hranicemi našich bratrských zemí a s policisty v civilu za zády.

Mé námítky byly smeteny ze stolu a bylo mi řečeno, ať svůj výhled vypracuji bezodkladně. Když mě znovu předvolali na plánovací odbor, přiznala jsem, že nemám nic, co bych jim mohla předložit. Vedoucí opakoval svoji žádost tentokrát s varovným podtónem, ve kterém zaznívalo podezření ze sabotáže. V přítomnosti dalších lidí si mě změřil pohledem, kterým dal jasně najevo, že můj buržoazní původ ze mě trčí na míle daleko. Tentýž den mě naštěstí potkal ještě jednou na schodech a vysvětlil mi, že chce prostě jen nějaká čísla, můžu si je klidně vycucat z prstu.

Nevylučovala jsem možnost, že v počáteční fázi plánovaného hospodářství jsou jakákoli přibližná data lepší než žádná. Ale měla jsem pocit, že mi to mohl říct na rovinu a že jsme se tomu mohli společně zasmát. Absence smyslu pro humor je ovšem – o tom jsem pevně přesvědčena – základním prokletím socialistického myšlení a vládnutí, počínaje Marxem přes Lenina až ke Stalinovi (snad s výjimkou trapných a pokleslých vtipů Nikity Chruščova, jež dosud okouzlují věřící destalinizované sympatizanty Sovětského svazu na Západě

zapomínající na události roku 1956). Humor je natolik důvěrně spojený s lidskou tolerancí, že absence jednoho zabíjí druhé, a totalita je neslučitelná s oběma. Strach z humoru a nenávisť k němu, tato neselhávající charakteristika totalitních režimů, jsou zřejmě úzce spojeny s jejich flagrantní nelidskostí a zločiny. Proč by se jinak dařilo těm nejlepším šeptaným vtipům coby obrannému prostředku a nástroji mravního přežití tam, kde lidský duch trpí nejvíc, ať už pod útlakem Hitlera nebo Stalina? Tak či onak, historka s jinak komisním ředitelem plánovacího odboru způsobila první trhlinu v mé víře v nový ekonomický systém. Rozhodně jsem nebyla zběhlá v hlubší teorii, ale věřila jsem, že pokud má tento systém vést k lepšímu společenskému uspořádání, musí být jistě dokonalejší, efektivnější, a především čestnější než ono neškodné čachrářství, jehož jsem byla účastna v práci, i než to velké, které jsem poznala v Americe.

Když jsem konečně se špatným svědomím předložila svou vymyšlenou zprávu, šéf byl spokojen. Jeho podřízení dávali dohromady úhledný přehled, který byl sumarizací podobných čísel z ostatních oddělení. V Praze pak zahrnuli přehled do ještě umělečtěji sestavené tabulky, kterou nakonec odeslali na vyšší místa. Cestou vzhůru se naše čísla spářila s podobnými kreacemi z ostatních ekonomických odvětví, aby se konečně zrodil Plán s velkým P – definitivní základ našeho národního hospodářství.

Chovala jsem tenkrát ještě skrytou naději, že tyhle pochybné praktiky platí jen pro oblast směšně nedůležitých komodit, jakými jsou kartáčky na zuby a košťata. Plány, které se týkají základních věcí, jako jsou rozvody energií, potraviny, oblečení, lokomotivy, stavební materiál či vzdělávání mládeže se přece musí vypracovávat odpovědněji a spolehlivěji. Měla jsem se přesvědčit o opaku.

O pár let později jsem pracovala ve firmě – státním podniku, samozřejmě – zajišťující distribuci zboží v rámci „místního hospodářství“. Jednou na podzim nám řekli, že máme sestavit půlroční plán na výrobu šicích nití, záchodových mís, rakví s příslušenstvím a dalších komodit. Nikdo z nás nevěděl

a nikdo nám nedokázal říct, jestli čísla, která máme zapsat do sloupců ve formulářích od nějakého vyššího orgánu, mají vyjadřovat metry, množství špulek, nebo váhu u nití, natož aby někdo z nás dokázal odhadnout váhu záchodové mísy – i když zrovna u téhle komodity bylo uvedeno, že se má plánovat na váhu. Vedoucí plánovacího oddělení byl znovu smrtelně vážný, jak přísluší člověku v tak zodpovědném postavení, za nějž nevděčí svým schopnostem, ale spíš svému politickému zázemí. Avšak my, níže postavení kuliové čísel, jsme propukali v osvobozující smích, nejen když jsme probírali váhu záchodových mís, ale i když jsme odhadovali počet místních obyvatel, kteří budou v daném časovém úseku potřebovat rakev; obzvlášť povedené téma, uvážíme-li, v jaké jsme žili době.

Nevím, jak se věci v Praze dále vyvíjely poté, co jsem se dozvěděla o Oskarově zatčení a musela se s kolegy narychlo rozloučit, ale vím, že když jsem tam ještě byla, nedělali jsme prakticky nic. Byl podzim roku 1951 a pražské osazenstvo si procházelo svým vlastním peklem, všichni žili v neustálém strachu. Pracovali pod vedením nových nezkušených lidí a většina starých zaměstnanců očekávala, že budou „reorganizováni“, jinými slovy sesazeni nebo vyhozeni.

První den na nás neměli čas, prostě nás ignorovali. Druhého dne jsme našli úřad v chaotickém stavu reorganizace a bylo nám řečeno, že svým kolegům máme pomoci při stěhování papírů, dokumentů a menších kusů nábytku z přízemí do prvního patra. Vytvořili jsme na schodech řetěz a podávali si šanony z ruky do ruky. Přijeli jsme už v mizerné náladě, ale pořád jsme byli „školitelé“ a cítili se tak trochu důležité; podobnou práci jsme proto považovali za ponižující, a nadto příšerně nudnou. Ovšem nebylo úniku a my jsme otročili za zarputilého mlčení. Po necelé hodině dostal člověk na začátku řetězu skvělý nápad. Místo obálky podal dalšímu v řadě krabičku prezervativů. Jak ta věčička putovala automaticky nahoru, docházelo lidem na schodech teprve po chvíli, co si to vlastně předávají, a pochmurná nálada se proměnila v obecné veselí. Ženské se hihňaly nebo předstíraly pohoršení,

chlapi buráceli smíchy. Za chvíli už předávání každé věci doprovázely poznámky okořeněné vulgárními výrazy. Byli jsme dospělí a chovali jsme se dětinsky, ale znamenalo to pro nás vítané uvolnění v atmosféře strachu a všeho, co se za ním skrývalo; bylo v tom něco lidského. Koneckonců ani ty nejsprostší vtipy nebyly o nic šílenější nebo odpudivější než to, co se dělo kolem nás a co na většinu z nás čekalo. A zdaleka nebyly tak nemravné jako proslov našeho kádrováka před několika dny.

Formálně je kádrovák prostě vedoucí osobního oddělení. Ve skutečnosti je všechno možné. Je to politruk a profesionální sběratel drbů, které si zaznamenává nesmazatelným inkoustem, náborář, organizátor a jednou týdně otec zpovědník svých informátorů; sám je provokatér a špion. Je to přímá spojka do vlastního kádrového oddělení strany, vůči kterému je v postavení stejně roztřeseného a zcela bezbranného hmyzu jako my zaměstnanci ve vztahu k němu. Má vlastní místnost, ve které sedí v atmosféře zlověstné tajemnosti, obklopený důkladně zamčenými pořadači s našimi kádrovými materiály. To je další označení, které pro laika znamená jenom list papíru s osobními daty. Ve skutečnosti skrývá množství dalších, a hlavně hrozivějších záznamů. Je to osobní svazek, který se vede na každého počínaje školní docházkou, ne-li už od mateřské školky. Osobní spis putuje s člověkem ze školy do školy a potom do každého zaměstnání, cestou je průběžně doplňován, přičemž jeho obsah nevyhnutelně prosakuje do kádrových materiálů jeho dětí a pečeti jejich osud. Kádrový spis rozhoduje o všem, co je v životě člověka podstatné, od zaměstnání po právo na přidělení nájemního bytu, od postavení ve společnosti až po právo na existenci, ale nikdy, nikdy vás do něj nenechají nahlédnout, takže se nemůžete přesvědčit, co v něm je, nemůžete s ním polemizovat, nesouhlasit s ním či proti němu bojovat. Čas od času je člověk povolán k mocnáři osobně, což v devíti případech z deseti nevěstí nic dobrého. Židli vám nenabídnou. Musíte zůstat stát v bezpečné vzdálenosti, abyste do svého spisu neviděli, a musíte počkat, co vám kádrovák poví, až jej

prolistuje. Jediné, co uvidíte, budou dramaticky odstupňované změny v jeho tváři předtím, než vám konečně začne klást zaobalené otázky a pronese své úvahy, rady a napomenutí, svůj názor na váš politický profil, jednu dvě nepřímé hrozby a dost možná rozsudek, který vás odřízne od vaší profesní i osobní budoucnosti. To vše na základě důkazů, které vám nikdy nedovolí spatřit. Tyto fascikly často obsahují tak závažné přitěžující okolnosti, jako že jste o víkendu na politickém školení, které pořádal podnik v nějakých lázních, zůstal na pokoji s knihou, místo abyste se připojil k ostatním a společně s nimi zpíval revoluční písně.

Jsou v nich dost možná záznamy o tom, jaké vtipy jste vyprávěl nebo se jim jen zasmál. Dále zmínky o korespondenci s přáteli nebo příbuznými na Západě, jména a krátké popisy lidí, kteří vás navštěvují (ty dodal domovník), poznámky o vašem soukromém životě, o tom, jakou máte rádi hudbu, jak se oblékáte a jaké čtete knihy, případně hlášení o tom, že jste byl viděn v kostele.

Kádrovák může člověka povýšit, nebo zničit. V případě povýšení to bývá na pokyn shora, z kádrového svatostánku na ústředním výboru; pokud vás chce odpravit, pak v tom má prakticky volnou ruku. Zkorumpován absolutní mocí, kterou vládne, má větší uspokojení z toho, když své oběti děsí a škodí jim, než kdyby se jim snažil pomoci k povýšení. Kvalita kádrováků, tak jako všeho v našem veřejném životě, postupně upadala. Zpočátku, po rychlém a všeobecném znárodnění, byla tato místa přidělována jako výnosné trafiky starým soudruhům, kteří si zasloužili odměnu za někdejší zásluhy, ale neměli kvalifikaci pro jinou dobře placenou funkci. Tato počáteční garda starých idealistů představovala spolehlivou skupinu lidí, kteří často sami byli pochybného třídního původu a neškodili. Dlouho nevydrželi. Brzy se o výhodná místa přihlásila legie rychlokvašených kádrováků s neposkvrněnou třídní minulostí. Tito lidé byli příliš mladí na to, aby se osvědčili v podmínkách, kdy práce pro stranu znamenala všechno, jen ne úspěšnou kariéru, a neměli ani zkušenost s prací na politickém či jiném poli. S mlékem na bradě a hlavou plnou

kvapně naučených marxistických dogmat, se srdcem uměle nasyceným třídní nenávisí a podezíravostí vůči údajně všudypřítomným nepřátelům státu, povzbuzování k pomstě za utrpení, která osobně nezažili, a vybaveni neomezenou mocí nad lidmi, kteří byli starší a lepší než oni, celkem pochopitelně zpychli a stali se postrachem všech.

Pro pořádek musím dodat, že většina nesmyslů, které říkali, a zla, jež napáchali, nepocházela z jejich hlavy. Byli privilegovaní a jako takoví se stali nekritickými nástroji strany. Ne všichni byli nutně hlupáci nebo sadisté opilí mocí. Ovšem ten, kterého jsme poznali my v době, o které mluvím, takový bohužel byl. Zatímco si inteligentnější či mazanější funkcionáři dokázali poradit s prudkými akrobatickými obraty v partajní linii a hladce je lidem podávali tak, aby jejich autorita neutrpěla, náš člověk začal trapně žvanit. Vzhledem k nedostatku vzdělání a talentu, jakož i vrozené neschopnosti sestavit ucelenou větu asi dost trpěl, když k nám musel promlouvat a my se mu smáli. Nesmáli jsme se však dlouho.

Partajní politika přecházela v rychlém sledu z jednoho stadia do druhého, přičemž to následující předchozímu často protičilo, ba někdy ho úplně zatracovalo. Tím vznikaly zmatky. Člověk si nikdy nebyl úplně jistý, která je ta jediná správná a neochvějná linie, jíž se má řídit, jak zrovna zní heslo, které se má skandovat, a na které už bude lepší zapomenout.

Zpočátku bylo kádrovákům řečeno, že mají dostat do strany každého, kdo spadá pod jejich kuratel; čím víc, tím líp, strana se má stát masovou organizací. Toto poselství nám sdělovali v projevech plných přesvědčivých argumentů, naléhavých doporučení a skrytých hrozeb. Stoly přetékały stohy přihlášek a lidé je bez okolků podepisovali, někteří protože to bylo jednodušší než vysvětlovat důvody své nerozhodnosti, jiní automaticky, plníce tak jen jedno z dalších přání nadřízeného. Skoro nikdo ovšem z přesvědčení (ti už byli ve straně tak jako tak). A většina si asi v duchu říkala: „Vlastně proč ne?“

Pak najednou přihlášky ze dne na den zmizely. Bylo rozhodnuto, že strana musí být uvědomělým předvojem s omezeným

počtem členů, rekrutujících se z výkvětu dělnické třídy. Vstup do strany se ze včerejší povinnosti stal přes noc těžko dosažitelnou výsadou. Kádrovák musel vysvětlit novou linii s novými argumenty, které byly v rozporu s těmi, jež používal dosud, a tentokrát jeho výhrůžky nebyly určeny váhavicům, nýbrž zlovolným škůdcům, kteří by stranu chtěli infiltrovat s nepřátelskými úmysly; takoví ovšem budou brzy odhaleni. Nebyl to věru snadný úkol ani pro zdatného rétora.

Jedním z dalších obrátů ve stranické linii, v němž bylo možno vytušit nebezpečí, byla teze o těsném sepětí s horníky v dolech a dělníky v továrnách. Dlouhé měsíce jsme byli my, lidé z úřadů, umenšovanými a politováníhodnými tvory, kterým bylo takové privilegium upíráno; pak se toto privilegium zničehonic stalo trestem. Stala se z něj hrozba občanům, jejichž kádrové materiály naznačovaly nedostatek politického uvědomění; a rovněž trest pro ty, jejichž kancelářský stůl potřebovali noví kádři. Tento nový a zhusta používaný trest se nazýval „převedení do výroby“. Což znamenalo, že člověka vyhodili z práce a musel se žít jako nádeník v továrně.

V oddělení zubních kartáčků se nikdo nemohl pochlubit proletářským původem. Bylo pár takových, kteří pocházeli z rolnického prostředí, ale každému v rodině strašila nejméně jedna generace úředníků, učitelů nebo živnostníků, kteří jim kazili politický profil. Já jsem se cítila bezpečně, protože jsem byla ženou starého člena strany, kterého nedávno povýšili do vedoucí funkce na slovenském pověřenectví zemědělské výroby a zásobování. Nijak vážně jsem se tedy neznepekovoala, když nás předvolali do Prahy – ale mí kolegové opouštěli Bratislavu v obavách, že by je po návratu mohli přemístit do výroby.

Nesnesla jsem pomyšlení na to, že bych se měla s těmito svými kolegy rozloučit. Měla jsem o ně strach, ale na druhou stranu by mi nevadilo, kdybych zrovna o tuhle práci přišla. Ve vedení podniku se objevila spousta nových, narychlo jmenovaných lidí; nahradili ty, kteří už byli zavření, anebo – pokud jsme se to my ostatní vůbec dozvěděli – čekali na proces. Nový generální ředitel, mladý zedník s čerstvým diplomem

ze stranické akademie, skrýval nováčkovskou nejistotu pod maskou arogance. Jeho předchůdce svolával v každém oddělení dvakrát do týdne krátké pracovní porady. Nového ředitele jsme vidali zřídka a jenom v přítomnosti všech ostatních zaměstnanců. Při takových příležitostech se žádné věcné záležitosti neprobíraly. Přečetl pouze řeč napsanou na stroji, nesoucí neklamné známky stylu našeho kádrováka. Nejprve zhodnotil situaci ve světě a pak přešel k výčtu hříchů předchozího vedení podniku. Mluvil v nejasných náznacích, protože tou dobou ještě ani policie nevěděla, z čeho ti lidé budou obviněni. Řeč uzavíral pokaždé vášnivým vyjádřením touhy po světovém míru a naléhavou výzvou k revoluční bdělosti a zvýšenému úsilí vedoucímu ke splnění plánu. Někteří si pospíšili s potleskem a my ostatní jsme se přidali. Nejdéle a nejsilněji tleskali ti, o kterých bylo známo, že se přátelili s někým z nedávno zmizelých.

V této poslední fázi poznamenal naši práci dost nepříjemný úkol. Prikázali nám přerušit styky se starými obchodními zástupci, kteří údajně nebyli způsobilí nás nadále reprezentovat. To se týkalo především bývalých československých občanů, z nichž většina opustila zemi před válkou. Pracovali ke všeobecné spokojenosti a zčásti kvůli udržení kontinuity, ale jistě i ze sentimentality by naše výrobky rádi dál prodávali. A to i přesto, že nárůst byrokracie a zdlouhavost výroby ve znárodněných továrnách obchodní transakce čím dál víc komplikovaly.

Když přeložím do normálního jazyka naše konvenčně formulované, leč jednoznačné dopisy na rozloučenou, pak označovaly přibližně třeba toto: „Odvezl jste svoji rodinu do Turecka, místo abyste čekal, až vás Němci zařadí do transportu? Odvezl. Poté, co jste si vybudoval zázemí v cizí zemi, bez přátel a navzdory všem protivenstvím – vzdal jste se všeho a vrátil jste se budovat socialismus? Nevrátil. Takže na zubní kartáčky Koh-i-noor můžete zapomenout!“

Mému obchodnímu zástupci, který se usadil v Belgii někdy ve dvacátých letech, přišel dopis zhruba tohoto znění: „Vrátil jste se po pětadvaceti letech se svojí belgickou ženou

a čtyřmi belgickými dětmi domů? Ne. Raději jste pracoval pro kapitalisty. Přesto byste nás chtěl nadále zastupovat, jak jsme vyrozuměli z vašeho posledního dopisu, i když nemůžeme dodat žluté zubní kartáčky (které si z nepochopitelných důvodů žádají vaši zákazníci) dříve než ve třetím čtvrtletí příštího roku. A to i navzdory sílící japonské konkurenci. To je nehorázné! Raději budeme obchodovat prostřednictvím belgických, tureckých a třeba hotentotských zástupců než využívat služeb třídního nepřítele...“

Sehnat náhradu za obchodního zástupce bylo těžké. Nové lidi jsme neznali a ztráceli jsme kvůli tomu zákazníky. A kvůli novým cestovním omezením se s tím nedalo moc dělat ani prostřednictvím osobního styku; i když i tady se vyskytovaly výjimky. Lidé, kteří byli vysíláni do zahraničí, aby obchod pozvedli, nebyli ovšem obchodníci ani zběhlí zbožiznalci, nýbrž ti nemnozí šťastlivci, kteří byli shledáni natolik spolehlivými, že dostali cestovní pas. Dnes se to může zdát komické, ale v roce 1949 jsem mezi ně patřila i já. Byla jsem přijatelným adeptem díky tomu, za koho jsem byla vdaná a také že jsem doma měla dvě děti; navíc jsem znala řeči, což v tomto raném stadiu bylo ještě považováno za výhodu. Na druhou stranu, vyznala jsem se sice v kartáčcích na zuby, ale nevěděla jsem vůbec nic o prefabrikovaných domech, dřevěných hračkách, hudebních nástrojích nebo přeprávkách, kromě toho, co do mě narychlo nahustili v Praze, než mě vyslali na služební pobyt do Turecka. Měla jsem tam mimo jiné provázet hosty v československém pavilonu na mezinárodním veletrhu v Izmiru.

Navzdory své nevědomosti jsem nenapáchala nikterak velké škody, a to z jednoho prostého důvodu. Stejně jako ostatní delegáti s posláním od znárodněných firem jsem nikdy nebyla v postavení, kdy bych směla mluvit nebo jednat sama za sebe. Nikdy jsem nemohla dohodnout konkrétní cenu, dodací lhůty nebo zvláštní požadavky klienta, aniž bych předtím poslala telegram do Prahy a vyčkala na odpověď, která přišla pozdě nebo vůbec. A tak jsem poslušně vyjednávala s každým, kdo byl na mém seznamu, ovšem v předběžném nezávazném tónu, aniž bych ve skutečnosti nějaký prodej